

СТЕФАН НЕМАЊА И ТОПЛИЦА

(ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК)

*Уредник
Драгиша Бојовић*

Центар за црквене студије
Ниш, 2011.

Ема Миљковић

Филозофски факултет, Ниш

Александар Крстић

Историјски институт, Београд

НАСЕЉА И ТИМАРСКА ОРГАНИЗАЦИЈА У КРУШЕВАЧКОМ КРАЈУ, ТОПЛИЦИ И ДУБОЧИЦИ ПРЕМА ПОПИСУ ИЗ 1444/1445. ГОДИНЕ

Анстракт: У овом раду је на основу података из пописа области Крушевца, Топлице и Дубочице, насталог 1444/45. године извршена анализа тимарског система у поменутиим областима. Највећи значај овог пописа, је у чињеници да је ово најстарији сачувани османски дефтер за неку од српских области, и омогућава анализу тимарског система у његовој првој фази, пре поменуте земљишне реформе Мехмеда II. Увидом у податке из овог пописа и њиховим поређењем са каснијим подацима, може се уочити развој османског тимарског система и усаглашавање модалитета који су највише погодовали циљевима централне власти.

Кључне речи: Топлица, Тимарски систем, Османлије, 15. век, спахије хришћани, исламизација

Сумарни пописни дефтер области Крушевца, Топлице и Дубочице настао за време прве владавине Мехмеда II (1444-1446) представља најранији сачувани османски попис неког подручја данашње Србије.¹ Поменути крајеви српске државе потпали су под османску власт након велике офанзиве султана Мурата II (1421-1451) против Србије, започете 1425. године, још за живота деспота Стефана Лазаревића (1389-1427), а настављене у пролеће и лето 1427. године. После изненадне смрти деспота Стефана 19. јула 1427. године, нови српски владар Ђурађ Бранковић нашао се у врло тешкој ситуацији: суочен са османском инвазијом, морао је да угарском краљу, према ранијем споразуму, преда и престони Београд. Султан је наредне 1428. године признао Ђурђа за новог српског владара уз висок годишњи данак, задржавши притом и све што је освојио. Српска држава је тако изгубила једну трећину своје пређашње територије: Понишавље, десну обалу Велике Мораве до Ћуприје и Кучајнских планина, град Голубац, Врање, Изморник, Горњу Мораву, Прешево, Топлицу, Дубочицу и десну обалу Западне Мораве до Трстеника, укључујући и град Крушевац.²

1 О. Зиројевић – И. Ерен, *Попис области Крушевца, Топлице и Дубочице у време прве владавине Мехмеда II (1444-1446)*, Врањски гласник 4 (1968) 377-416.

2 *Историја српског народа (=ИСН) II*, Београд 1982. 219-222 (М. Спремић); исти, *Деспот*

Пописни дефтер који је овде предмет разматрања настао је у специфичним околностима. Наиме, освајањем Србије 1439. године, појачан је притисак Османлија на угарске територије, што је резултирало организовањем противтурске коалиције и започињањем такозване „Дуге војне”.³ Разнородна војска, предвођена угарским краљем Владиславом I, кардиналом Чезаринијем, Јованом Хуњадијем и деспотом Ђурђем, прешла је у јесен 1443. године Дунав код Београда, и продирући на југ Цариградским друмом успешно је војевала са османским војскама. Крсташи су преко Бовна, Ниша, Пирота и Софије 12. децембра стигли до Златице у Бугарској, а затим су, због хладноће, несташице хране и снажног отпора, одлучили да се врате назад. Крсташка војска се у повратку кретала кроз Топлицу, па се крајем јануара 1444. године преко Прокупља, Крушевца и Београда вратила у Угарску.⁴ Поход није остао без резултата: у Једрену је јуна 1444. године постигнут мир, којим су деспоту Ђурђу враћени ослепљени синови и држава, са унеколико промењеним границама у односу на период пре 1439. године. Попис области Крушевца, Топлице и Дубочице, извршен између августа 1444. и јула 1445. године, са маргиналијама које бележе промене настале на тимарима наредних година, убедљиво сведочи да су наведени крајеви и након 1444. године остали под османском влашћу.⁵

I

Сумарни пописни дефтер из 1444-1445. године бележи око 260 села,⁶ 28 мезри (селишта) и три манастира на широком простору османског крајишта које је обухватало подручја старих српских жупа Расине, Загрлате, Топлице, Реке и Дубочице. Њима је придодато и неколико села са подручја Петруса и Бовна и једно село из Изморника. Дефтеру недостају почетни листови, на којима су били убележена насеља и приходи који су припадали султановом и другим хасовима, у шта су свакако спадали и приходи од градова и тргова на наведеном подручју –

Ђурађ Бранковић и његово доба, Београд 1994, 71-72, 90-100. Обим освојених српских територија, далеко већи него што се раније мислило, утврдио је: М. Благојевић, *Источна граница Деспотовине после 1428*, Историјски гласник 1-2 (1995-96) 31-32, 34; уп. и М. Благојевић-Д. Медаковић, *Историја српске државности I*, Нови Сад 2000, 276-277.

3 *ИСН II*, 246 (М. Спремић); исти, *Деспот Ђурађ*, 213-215, 273.

4 *ИСН II*, 256-258 (М. Спремић); *Историја Ниша I*, Ниш 1983, 101 (Ј. Калић); М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 274-283; С. Мишић, *Пирот под српском влашћу у средњем веку*, Зборник радова Пиротска буна 1836, Пирот 1997, 55-56; П. Рокаи, *Боравак угарског краља Владислава I код Крушевца 1444. године*, Зборник Филозофског факултета у Београду 15-1 (1985) 145-50; А. Крстић, *Понишавље у 15. веку*, Београд 2001, 19-20; М. Благојевић-Д. Медаковић, *Историја I*, 279.

5 О. Зиројевић – И. Ерен, *Попис*; О. Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији 1459-1683*, Београд 1974, 50-52; С. Мишић, *Обнова Деспотовине и њене границе (1444-1459)*, Зборник радова са научног скупа „Пад Српске деспотовине 1459. године”, у штампи.

6 Одређен број сеоских насеља био је подељен између више тимарника, што се углавном и изричито наводи. И у неким другим случајевима да се закључити да су у питању делови истог села, или се због накнадних забелешки једно село бележи више пута у дефтеру. Стога се може прихватити као релативно тачан број од укупно 265 села уписаних у дефтер, до кога су дошли приређивачи издања пописа: О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис*, 381.

Крушевца (Alaca Hisar), Козника, Прокупља, Беле Цркве, тј. Куршумлије (Kurşunlu Kilise),⁷ Лесковца. Неки утврђени градови помињу се само посредно (у маргиналијама су наведени члан посаде тврђаве Козник и диздар Сврљига).⁸ Ако се може судити на основу географског распореда поуздано убицираних насеља, чини се да у попису недостаје и одређени број сеоских насеобина, првенствено оних у широј околини Крушевца. Сва наведено, као и чињеница да се ради о сумарном дефтеру, који садржи само називе пописаних села, број кућа и приходе тимарника, ограничава могућност анализе података овог пописа који се односе на насеља и демографију поменутих крајева. Ипак, уз сва ограничења, несумњиво је да се ради о историјском извору велике вредности и за такву врсту истраживања.

Уколико прихватимо поделу сеоских насеља према величини на *патуљаста* (до пет кућа), *мала* (шест до 20 кућа), *села средње величине* (21 – 80 кућа) и *велика* (више од 80 домаћинстава),⁹ можемо видети да су у међу селима пописаним 1444/45. године преовладала мала насеља. Расподела насеља према њиховој величини може се приказати следећом табелом:

број кућа	број села	%
1-5	21	8.14
6-20	148	57.36
21-30	36	13.95
31-40	28	10.85
41-60	17	6.59
61-80	4	1.55
81-100	4	1.55
укупно села:	258¹⁰	100

Као што се из табеле види, више од половине (57.36%) од укупног броја сеоских насеља на ширем подручју Крушевца, Топлице и Дубочице имало је 1444/45. године између шест и двадесет домаћинстава. Већина (94 села) у овој великој групи малих насеља бројала је између 11 и 20 кућа. Више од 30 домаћинстава налазило се у укупно 20.54% насеља, док су велика насеља била заступљена са свега 1.55%. Најмања села у наведеним областима у то време била

7 Сматра се да је турско име Белих Цркви, иначе први пут забележено у овом попису, настало по олову (тур. kurşun) којим су биле покривене цркве Светог Николе и Свете Богородице. Ако се има у виду да је насеље у 15. веку било главна пијаца сребра из средњекопачничких рудника, и да се поред сребра из тамошњих оловно-цинканих руда у великој количини добијало и олово, мислимо да не треба сасвим искључити ни могућност да назив Куршумлија потиче од олова којим се извесно трговало у Белим Црквама. Уп: Б. Храбак, *Беле Цркве – манастирски трг сребра*, Куршумлија кроз векове, Београд 2000, 23-31; О. Зиројевић, *Најраније турске вести о Куршумлији*, на истом месту, 43-55.

8 О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис*, 379.

9 М. Мацура, *Насеља и насељеност*, Насеља и становништво Области Бранковића 1455. године, Београд 2001, 196.

10 За два насеља, Ново Село код Козника и Крушевицу у Топлици, није наведен број кућа: О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис*, 403. Из анализе смо такође искључили и шест насеља са подручја Петруса и Бовна, који географски не припадају у проматране области.

су Влас и Башаник са по једном, и Црква и Сакшавица са по две куће, док су највећа села забележена у попису Коњух (87 домаћинстава) у области Козника, Дреновац (96 кућа) у Крушевачком крају, те Влахиња (84 куће) и Рудари (95 домова) у околини Куршумлије.¹¹

Примера ради, у области Бранковића 1455. године патуљстих насеља било је 10.7%, малих 41.1%, села средње величине 45.9% и великих села 2.3%.¹² Од 214 ратарских насеља у области Браничева 1476. године, највећи број села (35%) имао је до 10 кућа, између 10 и 20 кућа било је у 23% села, а између 20 и 30 кућа у 20% насеља. Свега 22% села уписаних у овој области имало је више од 30 кућа, док је више од 60 кућа бројало само 10 села. Процент патуљстих насеља, до пет кућа, био је у Браничеву седамдесетих година 15. века изузетно висок, те она чине готово четвртину насеља уписаних на тимарима спахија у овој области.¹³

Наведени примери потичу из пописа извршених у различито време на различитим територијама, у специфичним условима. Оно што је донекле заједничко је да се ради о првим сачуваним пописима наведених области након османског освајања. Иако су попис Крушевачког краја, Топлице и Дубочице из 1444/45. године и пописи Браничева из 1467. и 1476. године настали више година након завођења османске власти, у њима се још увек одсликава демографска ситуација и насељеност настала као резултат ратних разарања током османског освајања.¹⁴ Извесно је, међутим, да преовладавање малих села у различитим областима и периодима током 15. века на српском етничком простору указује на то да су и у временима пре доласка Османлија оваква сеоска насеља била бројчано доминантна.

II

Тимарски систем представљао је окосницу друштвеног уређења Османског царства. Његово успостављање поклапа се са почецима османског државног организовања, али је он свој класични облик добио у време владавине султана Мехмеда II.¹⁵

11 Међутим, треба имати у виду да је село Доња Бресница уписано на два, а Горња Бресница на три различита тимара. Ако се прихвати да су то делови истих села, онда би Доња Бресница бројала укупно 111, а Горња Бресница 90 кућа: О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис*, 382-385, 388-389, 394, 397-398, 401, 404; за убикације наведених села видети одговарајуће напомене приређивача пописа.

12 М. Мацура, *Насеља и насељеност*, 196.

13 Висок удео патуљстих насеља последица је тога што је Браничево страдало у раздобљу османског освајања, затим је као погранична област у другој половини 15. века било изложено нападама Угара, а српско становништво са те територије је и само прелазило у Угарску: Е. Миљковић, А. Крстић, *Браничево у 15. веку. Историјско-географска студија*, Пожаревац 2007, 45-46, 93-94.

14 Упоредна анализа података о насељима из средњовековних извора и првих османских пописа за Браничево показала је да је половина браничевских села потпуно остала без становника током процеса османског освајања ове области: А. Крстић, *Османско продирање и демографске промене у Браничеву (1389-1459)*, Међународни научни скуп Браничево у историји Србије, Зборник радова III/6, Пожаревац-Београд 2008, 195-208.

15 J. Matuz, *The nature and stages of ottoman feudalism*, *Asian and African studies* 16 (1982), 281-

Попис области Крушевца, Топлице и Дубочице, настао за време прве владавине Мехмеда II, спада у пописе привремених турских административних јединица, које су постојале до коначног пада Србије (1459) и Босне (1463) под османску власт. Слично попут крајишта Иса-бега Исхаковића, пописаног 1455. године и област Крушевца, Топлице и Дубочице формирана је као крајиште старог типа, међутим, за разлику од крајишта Иса-бега, у анализи тимарског система у овој области не уочава се вишеслојно поседовање тимара.¹⁶

Код већине убележених тимара дописана је белешка да су пописана насеља „*дата са Деспотовог тахвила*”,¹⁷ што, како истичу приређивачи овог извора, значи да су наведене области биле враћене уз Мару Бранковић 1451. године, али и да су их Османлије повратиле средином 1453. године.¹⁸

Приређени попис очигледно представља накнадни препис дефтера, који је, судећи на основу бројних маргиналија, настао у престоници. Управо те детаљне белешке омогућавају увид у суштину тимарског система на Балкану у четвртој и петој деценији 15. века.

Највећи значај овог пописа, је, ипак, у чињеници да је ово најстарији сачувани (иако, како је већ истакнуто, не у целости) османски дефтер за неку од српских области, и омогућава анализу тимарског система у његовој првој фази, пре земљишне реформе Мехмеда II. Увидом у податке из овог пописа и њиховим поређењем са каснијим подацима, може се уочити развој османског тимарског система и усаглашавање модалитета који су највише погодовали циљевима централне власти. Наиме, у класичној фази развоја тимарског система на снази је било правило по коме тимар није био додељиван нити доживотно, нити по наследном принципу. Уживање тимара било је строго условљено вршењем службе: она је могла бити цивилна или верска, али је ипак најчешће била војног карактера. У случају да не врши службу или да је врши лоше, преступник би изгубио тимар, без друге врсте казни. С друге стране, уживалац тимара који је био запажен по својим заслугама добијао је додатке (*тераки*) на свој првобитни тимар. Састав и приход са додељеног добра био је везан за особу која га је уживала, у зависности од његовог личног положаја и деловања. То добро није било наследно и није се аутоматски преносило на онога ко ту исту службу наследи.¹⁹ Међутим, маргиналије којима обилује попис Крушевачког краја, Топлице и Дубочице из четрдесетих година 15. века осликавају нешто другачије стање. У неколико случајева напоменуто је да је тимар наследио малолетни син, уместо кога службу врше џебелије, што би било у супротности са

292; Е. Миљковић, *Турски феудални систем на Балкану у првом веку владавине, Насеља и становништво Области Бранковића, 1455. године*, Београд 2001, 533-549.

16 Детаљније о крајишу Иса-бега Исхаковића: Е. Миљковић, *Тимарски систем у нахији Сјеница*, Милешевски записи 8, Пријепоље 2009, 97-108.

17 Израз *тахвил* користи се у тимарским бератима и тезкерама и представља преносно писмо, тј. документ на основу кога нови корисник тимара ужива свој приход, у коме се тачно наводи шта се преноси и када је то извршено. Детаљније видети: N. Filipović, *O izrazu tahvil, Prilozi za orijentalnu filologiju* 2 (1951), 239-249.

18 О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис, 377-378*. Детаљније о југоисточној граници српске државе педесетих година 15. века видети: С. Мишић, *Обнова Деспотовие и њене границе (1444-1459)*, (у штампи).

19 *Историја Османског царства*, приредио Р. Мантран, Београд 2002, 236.

горе наведеним правилом, које је ступило на снагу у периоду после 1451. године. Може се претпоставити да је овакав принцип наслеђивања тимара, какав се среће у областима Крушевца, Топлице и Дубочице у каснијим временним превазиђен, највероватније због ефикасности и евентуалних злоупотреба. Тако је, на пример, уз попис тимара Јусуфа сина Саруце Асоглана, који је умро, убележено: *сада је дат, заједнички, синовима поменутог Јусуфа: Уруџу, Хаџији и Мухамедију, заједнички уживају и заједнички наизменично учествују у војним походима, али уместо њих по берату, учествују у војним походима њихови заменици.*²⁰ Уз попис тимара извесног Хасана, чији је тимар обухватао пет села и две мезре и доносио укупан приход од 6.259 акчи, напоменуто је: *Овај Хасан је по сопственој жељи пренео свој тимар сину Хаџибу, овоме је наши падишах дао берат. Поново је са деспотовог тахвила потврђено поменутим Хаџибу.*²¹

У овом попису такође је убележен и тимар кћерке Догана, која је додуше умрла, па се даје другом кориснику, али је ово готово јединствен случај да се женска особа појављује као уживалац прихода са тимара.²² Да тај случај, ипак, није био потпуно усамљен доказује и белешка уз тимар чакриције Догана, где је напоменуто да је сада тај тимар дат Мустафи и Хамзи, синовима поменутог „са деспотовог тахвила, као што су уживале њихове мајке”.²³ У каснијим доступним пописима српских земаља нема помена о женама – уживаоцима тимара.²⁴

У анализираном попису области Крушевца, Топлице и Дубочице из 1444/45. године, од укупно 74 тимара, њих 8 (или 11%) били су у рукама хришћана спахија.

Ако се тај број упореди са бројем хришћана спахија у Смедеревском санцаку тридесет година касније, уочиће се велике разлике. Наиме, по подацима пописа из 1476. године у Смедеревском санцаку чак 48% свих тимара притежавали су хришћани спахије. Мишљења смо да је до тако великог пораста Срба који су били укључени у османски тимарски систем дошло са организацијом крајишта новог типа, чије се устројство учвршћује управо седамдесетих година 15. века и са постављањем система одбране на принципу масовнијег укључивања локалног становништва у османске војне и полувојне формације.²⁵

20 О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис*, 393. Слична белешка убележена је и уз попис тимара Сари Догана, тучекчије Исмаила, Гедик Алије и Ахмеда син Катибовог: О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис*, 386, 400, 403, 404.

21 О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис*, 383.

22 О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис*, 387.

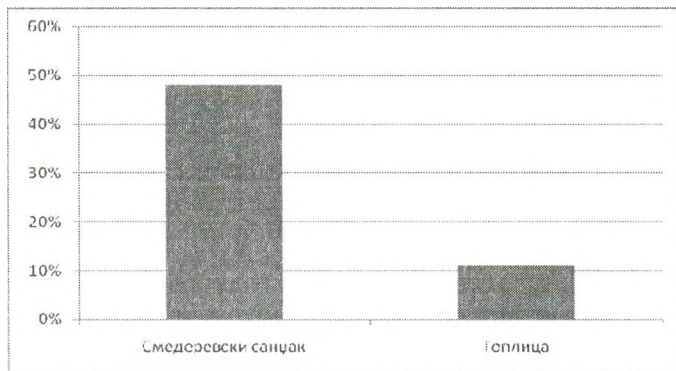
23 О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис*, 386.

24 Видети нпр: М. Васић, О. Зиројевић, А. Стојановски, *Попис нишког кадилука из 1498. године*, Споменик САНУ СХХХИ, Одељење историјских наука 7, Београд 1992; *Defteri i regyistrimit te sanhakut te Shkodres i Vitit 1485* /paragitja, hurja, transliterimi, perkthimi dhe komentet nga S. Pulaha/, I-II, Tirana 1974; *Oblast Brankovića. Opširni katastarski popis iz 1455. godine*, priredili Н. Hadžibegić, А. Handžić и Е. Kovačević, Sarajevo 1972; *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, priredio А. Aličić, Sarajevo 1985; М. Stojaković, *Branicevski tefter*, Beograd 1987; *Турски катастарски пописи неких подручја западне Србије*, приредио А. Аличић, књ. I-III, Чачак 1985; А. Handžić, *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine)*, ANUBiH, Gradja, Knjiga XXVI, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 22, Sarajevo 1986, 199-205; X. Шабановић, *Турски извори за историју Београда*, књ. I, св. I, Турски катастарски пописи Београда и околине 1475-1566, Београд 1964.

25 Детаљније о организацији крајишта новог типа: Е. Миљковић, *Османска популациона*

Тимарник	Села	Делови Села	Мезре	Куће	Удовице	Приход
Влк и Мркша	1	3	1	34		2257
Ивча мартолос	1			6		450
Степан, зет пашин	2			34	4	2523
Калауз Јован	3			57	1	6127
Влкосав	1			17	2	1253
Митрополит Силојан	3			52		4245
Станче	1			12	1	1456
Пријезда	1			35	6	3250
Укупно	13	3	1	247	14	21561

Табела 1: Хришћани спахије у области Крушевца, Топлице и Дубочице 1444/45. године

Графикон 1: Број хришћана спахија у Смедеревском санџаку (1476/77) и области Крушевца, Топлице и Дубочице (1444/45).

У попису области Крушевца, Топлице и Дубочице убележене су и промене корисника тимара с хришћана на муслимане. Тако је тимар који се састојао од делова села Зобнице, Драговци и Мачишта, а који је био уписан на извесног Влка и његовог брата Мркшу, дат Видинлији Махмуду, јер су поменута двојица, како писар наводи „остала у деспотовој земљи”.²⁶ Исто тако село Жуча, које је ушло у састав тимара шербедара Исхака, уписано је са „тахвила Хрићана”, али нема појашњења узрока ове промене.²⁷ Тимар извесног Влкосава, који је у међувремену преминуо, додељен је Јусуфу који је „од неверника постао муслиман”.²⁸

политика на крајишту: Браничево у другој половини 15. века, Браничево у историји Србије, Зборник радова III/6, Пожаревац 2008, 209-218.

26 О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис*, 382.

27 О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис*, 383. Слична белешка јавља се и уз тимар Хазине, слуге Луфтије, као и уз тимар Сулејмана, сина ковача Богдана: О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис*, 385, 388.

28 О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис*, 400.

С друге стране, постоји белешка уз тимар туфекције Караџе да се село Братовица, издвоји из оквира његовог тимара и да се „*упише пашином рођаку по имену Гргур Кониц /или: Коњић*”.²⁹ Исто тако, мартолоос Ивча је свој тимар добио са тахвила асоглана Алије.³⁰

У оквиру корисника тимара у овим областима убележен је и тимар митрополита Силојана, „пашиног човека” односно „пашиног рођака”,³¹ који се састојао од три села са 52 куће и једне накнадно додате мезре, са приходом од 4245 акчи.³² У каснијим сачуваним дефтерима који се односе на наше области не срећу се овакви примери митрополитских тимара, као ни тимара других црквених великодостојника.³³

Од поменутих осам тимара које су притежавали хришћани – спахије, највећи приход уживали су калауз Јован (6127 акчи) и митрополит Силојан (4245 акчи). Најмањи приход од хришћана – тимарника уживао је већ поменути мартолоос Ивча, чији је тимар доносио приход од свега 450 акчи (једно село са шест домаћинстава). Ако се израчуна просечна вредност тимара у овој области, која износи 5180 акчи, онда се уочава да само један тимар спада у категорију већу од просека, и то незнатно, док су остали знатно испод те вредности. У оквиру укупног прихода пописаних области, који износи 388.539 акчи, удео хришћана-спахија је свега 5.5%, што дакле није у сразмери са њиховим бројем.

29 О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис*, 383.

30 О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис*, 389.

31 У оригиналу: *hiş-i raşa*. Приређивачи пописа преводе овај израз као „*пашин човек*”: О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис*, 401, док га Р. Тричковић преводи као „*пашин рођак*, што значи да је био рођак тадашњег беглербега Румелије, односно великог везира”: Р. Тричковић, *Српска црква средином 17. века*, Глас САНУ 320, Одељење историјских наука 2 (1980) 72-73. Мишљења смо да је превод Р. Тричковић адекватнији, те да се заиста ради о личности која је вероватно била у сродству са румелијским беглербегом. Међутим, није сасвим јасно ко је у време настанка овог пописа вршио дужност беглербега Румелије, али то није био велики везир Чандарли Халил-паша, изданак старе османске породице. Насупрот њему стајала је група високих османских званичника хришћанског порекла, предвођена Загонос-пашом и Шехабедин-пашом, који је у време Мурата II више година био на положају румелијског беглербега. Уп: Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, Нови Сад 1968, 15-20, 29, 36, 38-41; Т. Stavrides, *The Sultan of Vezirs, The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasa Angelovic (1453-1474)*, Leiden-Boston-Köln 2001, 53, 63-66, 187. Занимљиво је да се још двојица хришћанских тимарника у попису бележе као пашини сродници: Степан, *зет пашин*, и *пашин рођак* Гргур Кониц (Коњић): О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис*, 383, 396.

32 О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис*, 401; М. Јанковић, *Топличка епископија и митрополија у средњем веку*, Куршумлија кроз векове, 36-37. Име једног од села митрополитовог тимара – Микуљана (сада Горња и Доња Микуљана северно од Куршумлије) Р. Тричковић чита Никуљани, износићи претпоставку да је раније било метох манастира Светог Николе, седишта Топличке митрополије: Р. Тричковић, *Српска црква*, 72-73. Међутим, назив овог насеља може да потиче и од личног имена Микула.

33 У Смедеревском санџаку у другој половини 15. века постоје тимари које држе поједини попови, а јавља се и неколико манастирских, односно тимара у рукама калуђера. Тако су, на пример, на територији Браничева 1467. и 1476. године убележени тимари калуђера Раванице, калуђера Никона и калуђера Угљеше: Е. Миљковић, А. Крстић, *Браничево у 15. веку. Историјско-географска студија*, Пожаревац 2007, 220, 223-226; исти, *Парохијско свештенство у Браничеву у другој половини 15. века*, Црквене студије 5 (2008) 339.

Верска структура спахија

■ спахије муслимани ■ спахије хришћани

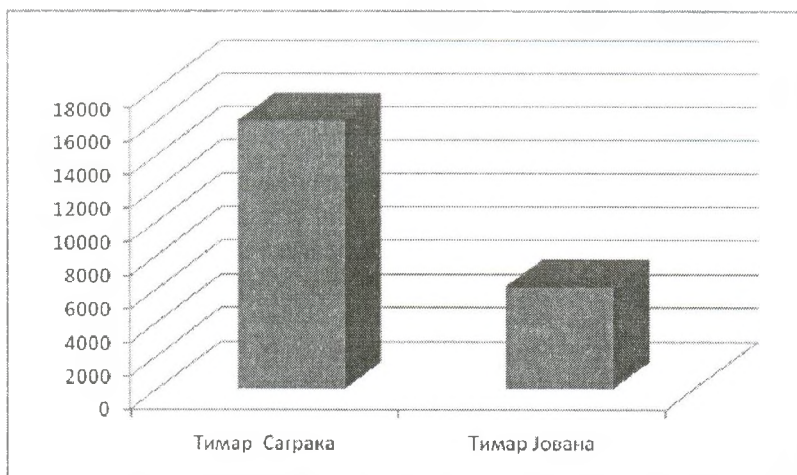

спахије
хришћани
6%

Удео у укупном приходу области

Слично као и у другим српским областима које су ушле у састав османске државе, постојале су велике разлике између висине прихода муслиманских и хришћанских тимара. Тако је у области Крушевца, Топлице и Дубочице приход са највећег муслиманског тимара износио 16.056 и уживао га је извесни Саграк, слуга Исмаилов, док је најмањи муслимански тимар био у рукама Гедик Алије и износио је свега 292 акче. Како је висина прихода са тимара везана за вршење одређене службе, очигледно је, да хришћани – спахије нису могли да се пробију у највише редове османске војне хијерархије.

Графикон 1: Однос величине највећег муслиманског и највећег хришћанског тимара у области Крушевца, Топлице и Дубочице 1444/45. године.

Иначе, у оквиру пописа области Крушевца, Топлице и Дубочице из 1444-45. године пописано је само становништво у статусу раје. Посебан статус имали су становници села Рудари, Куманица, Лубница и Самоково (190 кућа), који су били демирџије и који су плаћали 6.000 акчи на име харача. Поред тога давали су годишње осамсто комада гвожђа, чија је вредност процењена на 8.000 акчи. Земљорадничке дажбине нису давали, а посебно је наређено да се од њих не тражи више од овог одређеног броја гвожђа.³⁴

Такође, уз тимар Касима и Мухамедија, који се састојао од шест делова села, са 56 кућа (приход није убележен), стоји белешка да су становници тих села (Јудлај, Шарлинце, Спороштица, Злокућани, Радна Избик и Јаруте) раније били војници сељаци, да је некима потврђен статус војнука, док су други оптерећени харачом и сведени на статус раје. Извесно је да су зато поменута двојица спахија добила на уживање делове села, односно приход од оног становиштва које је постало раја.³⁵

На основу накнадно убележених примедби, може се створити слика и о разлозима евентуалног одузимања тимара. Тако је на пример, уз тимар Мусе, сина капиџије Исмаила, убележено следеће: „сада је санџакбег написао писмо и саопштио да он није уписао харач раје по имену села Стубица; харач није узет и због тога одузет му је тимар и дат Арнауту Ајасу који је постао мултезим за харач овог тимара”. Тимар је одузет и Видинлији Махмуду, јер је „продао заробљеника”, док је извесни Кучук Заганос остао без прихода јер је санџак-бег известио „да је поменути блудничко са сопственом женом”.

34 О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис*, 385.

35 О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис*, 405. О војницима детаљније видети: Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак 1476-1560. Земља, насеља, становништво*, Београд 2004, 242-248, са ранијом литературом.

Чакирбаша Умур је остао без свог тимара јер су се „*неверници жалили*”, а слични су и разлози одузимања тимара Орхану, Јусуфовом сину, за кога је поред притужби раје установљено и да је „*нијаница*”, као и да је „*покрао кадијиног човека*”. Тимар је одузиман и због болести уживаоца, па је тако за извесног Хамзу санџак-бег, Јакуб-бег, установио да су му „*руке и ноге реуматичне и није способан за рад*”, те је његов тимар додељен другом лицу³⁶. Да је било покушаја одређених злоупотреба исправа о уживању тимара, сведочи белешка уписана уз тимар извесног Алије сина Саруциног и Искендера сина Догановог, који се састојао од села Средња Крушевица, Зладовац и Боља. Писар напомиње да „*је санџакбег саопштио да овај Алија није Саруцин син и да харач живих неверника није уписао, одузето му је село по имену Зладовац и дато његовом братићу Фани Асил-бегу. Уместо њега, по берату, његов стриц Хизир упућује у војни поход једног ешкинџију. Остала села – има их два – кажу нека буду потврђена поменутом Искендеру.*”³⁷

Велики број маргиналија убележених у овом попису сведочи о настојањима централне администрације да се испоштује прописана сума на име прихода сваког тимарника, па се тамо где је дошло до одређених промена на терену (да се раја разбежала, и слично), евентуални губитак надокнађује додељивањем прихода од неког другог насеља или дела насеља. Тако је на пример, уз тимар Лаблије Шахина, који је умро, убележено да је сада тај тимар дат Махмуду из Видина и његовом сину Иси. Како се тимар састојао од два села, села Мирница и села Ћуковац, а село Мирница је у међувремену додељено другом тимарнику, поменутом Махмуду се додатно додељује села Рибар, у области Крушевца, и Горње Дубово у области Дубочице.³⁸ Такође, извесном Мурајди Балабану био је додељен тимар, који се састојао од села Бадњевац и мезре Доловци. Пошто се „*његов тимар расуо, са знањем санџакбега Синан-бега*” додељено му је село Горња Изколина.³⁹ Слично томе, тимарнику Муси, сину капиције Исмаила, дата је накнада за село Хлебине, које је било у саставу његовог тимара, у виду прихода села Стубица, које је припадало области Петруса, и мезре Кратице. Нису наведени разлози због којих приход села Хлебине више није у функцији поменутог тимарника.⁴⁰

Кроз читав попис могуће је пратити прве трагове исламизације српског становништва проучаваних области. У више наврата у оквиру маргиналија појављују се муслиманска имена са српским патронимиком, као на пример: Сулејман, син ковача Богдана, ага син Алексин, Јусуф, гулам Јакуб-бегов, син Тодора Музака.⁴¹ Како је реч о сумарном попису ових области, није нам познат број исламизованих становника који су остали у статусу раје, али имајући у виду податке из каснијих пописа,⁴² када је тај број остао

36 О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис*, 387, 390, 394, 399.

37 О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис*, 404.

38 О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис*, 384.

39 О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис*, 385.

40 О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис*, 387.

41 О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис*, 388, 389, 392, 400.

42 Видети: М. Васић, О. Зиројевић, А. Стојановски, *Попис нишког кадилука из 1498. године*,

занемарљив, и када је процес исламизације ограничен на веће урбане целине, може се основано претпоставити да је исламизација у области Крушевца, Топлице и Дубочице средином 15. века захватила само један мањи део ситне српске властеле, која је желела да задржи извесне повластице у оквирима османског тимарског система.⁴³

Споменик САНУ СXXXI, Одељење историјских наука 7, Београд 1992; М. Васић, *Становништво крушевачког санџака и његова друштвена структура у XVI вијеку*, Крушевац кроз векове, Крушевац 1972, 49-73.

43 М. Васић, *Исламизација на балканском полуострву*, Источно Сарајево, 2005; Б. Ђурђев, *Хришћани-спахије у северној Србији у XV веку*, Годишњак Друштва историчара БИХ IV, Сарајево 1952, 165-169; Е. Миљковић, *Хришћани спахије у Смедеревском санџаку у другој половини 15. века*, Моравска Србија, зборник радова, Крушевац 2007, 85-90.

Ema Miljković
Aleksandar Krstić

**THE SETTLEMENTS AND THE TIMAR SYSTEM IN THE REGIONS
OF KRUŠEVAC, TOPLICA AND DUBOČICA ACCORDING
TO THE 1444/45 YEAR OTTOMAN CENSUS BOOK**

The Ottoman census book dated 1444/45 year for the regions of Kruševac, Toplica and Dubočica presents the first preserved census books for any part of the Serbian ethnic space. It was possible, according to the information it gives, to make a general picture of the settlements, their size and population density, as well as to outline the general characteristics of the timar system in the studied regions. The authors studied the issues of granting the timars, the reasons for losing them, as well as the confessional structure of the *sipahis*. It was also possible to point out to the first cases of conversion into Islam in those regions, but in this period this was the minor occurrence, since only some of the Serbian noblemen (but not the most distinguished ones) decided to stay in the service of the sultan and to gain certain privileges by converting to Islam.